

26.11.2018

Eduskunnan lakivaliokunnalle

Viite	Helsingin käräjäoikeuden edustajan kuuleminen lakivaliokunnassa 29.11.2018 kello 10.45
Asia	hallituksen esitys HE 177/2018 vp eduskunnalle laiksi esitutkintalain muuttamisesta ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi (lapsidirektiivin täytäntöönpano)

Yleiset kommentit esityksestä

Ehdotetuissa muutoksissa on kysymys niin sanotun lapsidirektiivin EU 2016/800 kansallisesta täytäntöönpanosta. Direktiivin tarkoituksena on vahvistaa prosessuaalisten oikeuksien suojaa koskevia yhteisiä vähimmäissääntöjä rikosoikeudellisessa menettelyssä niissä tapauksissa, joissa rikoksesta epäiltynä tai syytettynä on alle 18-vuotias lapsi.

Esityksessä ehdotetaan muutettaviksi esitutkintalakia, pakkokeinolakia, oikeudenkäynnistä rikosasioissa annettua lakia, nuoren rikoksesta epäillyn tilanteen selvittämisestä annettua lakia, tutkintavankeuslakia, poliisin säilyttämien henkilöiden kohtelusta annettua lakia, sakon ja rikesakon määräämisestä annettua lakia sekä rikoksen johdosta tapahtuvasta luovuttamisesta Suomen ja muiden Euroopan unionin jäsenvaltioiden välillä annettua lakia.

Kuten esityksessä on mainittu, Suomen voimassa oleva lainsäädäntö pääasiassa täyttää direktiivin vaatimukset. Ehdotetut, 11.6.2019 voimaan tuleviksi tarkoitetut lainmuutokset ovat nykyisiä säännöksiä varsin vähäisesti täydentäviä.

Helsingin käräjäoikeuden näkemyksen mukaan esitetyt muutokset ovat direktiivin mukaisia ja asianmukaisia. Käräjäoikeus ei vastusta esitystä milteen osin, mutta tuo jäljempänä esiin muutamia huomautuksia ja toivomuksia käytännön näkökohtien valossa.

Epäillyn oikeuksista ilmoittamista ja läsnäoloa kuulustelussa koskevat muutosehdotukset

Käräjäoikeudella ei ole huomauttamista esitutkintalakiin esitetyistä muutosehdotuksista, jotka on tarkoitettu täydentämään esitutkintaviranomaisen ilmoitusvelvollisuutta alle 18-vuotiaiden rikoksesta epäiltyjen osalta ja laajentamaan

niiden henkilöiden piiriä, jotka olisivat oikeutettuja olemaan läsnä alle 18-vuotiaan kuulusteluissa.

Se, että myös käsittelyn seuraavista vaiheista, asian käsittelyyn osallistuvien viranomaisten roolista sekä mahdollisuudesta käsitellä asia tuomioistuimessa yleisön läsnä olematta esityksessä viitatus, alle 18-vuotiaita koskevan tuomioistuinjulkisuuslain erityissäännöksen nojalla, on luonnollisesti kannatettavaa. Käytännössä on ollut nähtävissä, että tuomioistuin käsittelyvaiheessa tieto viimeksi mainitusta, julkisuuden rajoittamista koskevasta mahdollisuudesta on ollut etukäteen vain avustajilla, mutta ei lapsella tai tämän huoltajilla. Epäilyyn oikeusturvaa ja mahdollisesti myös luottamusta viranomaistoimintaa kohtaan olisi omiaan lisäämään se, että esityksessä tarkoitetuista lakiin lisättäväksi ehdotetuista oikeuksista ilmoitettaisiin mahdollisimman paljon suullisesti selkokielellä nuorelle tuttuja ilmaisuja käyttäen. Oikeuksista ilmoittamiseen esitutkinnassa käytetään paljon lomakkeita, joita nuori oletettavasti useinkaan ei jaksa lukea kokonaan tai joissa käytettyä termistöä nuori ei ymmärrä kaikilta osin.

Käräjäoikeus painottaa lainopillisen avustaja-avun varhaisen hankkimisen ja sen saamismahdollisuudesta informoimisen tärkeyttä nuoren alle 18-vuotiaan syytetyn esitutinnan ja oikeudenkäynnin aikaisten oikeuksien toteutumisen kannalta katsottuna. Lainsäädännöllinen pohja esitutkintalaissa on tältä osin jo entuudestaan kunnossa. Vaikka nuori ei olisikaan halunnut avustajaa vielä poliisikuulusteluun, tulisi poliisin kertoa nuorelle ja tämän huoltajille mahdollisuudesta saada jatkossa puolustaja myös sellaisissa vähemmän vakavissa rikosasioissa, joissa kiinnioton ja pidättämisen tarvetta ei ole. Edellytyksenä puolustajan määräämiselle alle 18-vuotiaalle ei ole se, että rikoksesta seuraamuksena olisi potentiaalisesti tulossa vankeutta. Käytännössä alle 18-vuotiailla syytetyillä ei useinkaan ole vielä syytteen tultua nostetuksi tiedossa olevaa avustajaa. Näissä tapauksissa käräjäoikeudella on tapana oheistaa nuorelle lähtevän kutsun liitteeksi erillinen, selkokiehinen lomake, jossa on kerrottu alle 18-vuotiaalla olevasta oikeudesta saada valtion varoista suoraan ikänsä perusteella puolustaja myös kääntymällä suoraan rikosasioita hoitavan asianajotoimiston puoleen ilman, että hänen tarvitsisi hakea yleistä oikeusapua oikeusaputoimistosta, jonne voi olla viikkojen jonot.

Alle 18-vuotiaan vangitsemista koskevat muutosehdotukset

Alle 18-vuotiaan vangitsemista ja vangittuna pitämistä esitutinnan sekä syyteharkinnan aikana ja tuomiolla vangitsemista koskevat täsmennykset pakkokeinolain 2 luvun 11 §:ään ja 12 §:ään eli kielto vangita ”elleivät painavat syyt sitä vaadi”, ovat lakiteknisesti selkeyttäviä. Vertailtaessa esitetyn säännöksen sisältöä nykyisin voimassa olevan pakkokeinolain pykäliin, on nähtävissä, että kysymys ei ole tosiasiallisesta vangitsemisen edellytysten tiukentamisesta. ”Painavia syitä” edellytetään nykyisinkin voimassa olevien vastaavien pykälien ja lain esitöiden valossa. Pakkokeinolain 2 luvun 6 ja 13 §:issä olevissa pidättämisen ja vangitsemisen kohtuuttomuutta koskevista säännöksistä on nimenomaisesti mainittu, että ketään ei saa pidättää eikä vangita, jos se olisi henkilön iän vuoksi kohtuutonta. Säännökset ovat sopusoinnussa myös sen kanssa, että rikoslain 6 luvun 9 §:n 2 momentissa olevan säännöksen mukaan alle 18-vuotiaana tehdystä rikoksesta ei saa tuomita ehdotonta vankeusrangaistusta, elleivät painavat syyt sitä vaadi. Alle 18-vuotiaita esitetään

käytännössä ainakin Helsingissä vangittaviksi ja vangitaan vain aivan ääritilanteissa, kuten muun muassa henkirikosten tai muiden hyvin vakavien rikosten esitutinnan aikana tai sitten hyvin vakavan rikoskierteen katkaisemiseksi silloin, kun mitkään muut keinot eivät auta.

Alle 18-vuotiaan vastaajan oikeuksista ilmoittaminen pääkäsitteeseen kutsumisen yhteydessä

Oikeudenkäynnistä rikosasioissa annetun lain 5 lukuun esitetään lisättäväksi uusi 15a §, jonka mukaan alle 18-vuotiaalle vastaajalle on ilmoitettava 1) oikeudesta olla henkilökohtaisesti läsnä asian suullisessa käsittelyssä tuomioistuimessa, jollei häntä määrätä saapumaan käsittelyyn henkilökohtaisesti, 2) huoltajan, edunvalvojan tai muun laillisen edustajan oikeudesta olla läsnä asian suullisessa käsittelyssä tuomioistuimessa, 3) julkisuudenrajoitusmahdollisuudesta sekä 4) siitä, että nuoresta rikoksesta epäillystä laaditaan seuraamusselvitys nuoren rikoksesta epäillyn tilanteen selvittämisestä annetussa laissa (633/2010) säädetyillä edellytyksillä.

Käräjäoikeudella ei ole huomauttamista esitettyjen, nykyisiä kutsuja ja vakiintunutta käytäntöä vain vähäisesti täydentävien muutosesitysten johdosta. Helsingin käräjäoikeudessa on käytäntönä kutsua alle 18-vuotiaat syytetyt kasvatuksellisista syistä oikeuteen aina henkilökohtaisesti myös vähäisissä, esitutkinnassa myönnettyissä sakkojutuissa ja keskustella oikeudenkäynnin yhteydessä nuoren tilanteesta. Sen varalta, että nuori joissakin poikkeustapauksissa ei tulisi kutsuttavaksi paikalle henkilökohtaisesti, sisältyy tuomioistuinten käytössä oleviin haastelomakepohjiin joka tapauksissa näissä ja kaikissa muidenkin vastaajien tapauksissa vakiolausuma siitä, että vastaaja voi tulla halutessaan paikalle henkilökohtaisesti vastaamaan vaatimuksiin, mutta että pakko ei ole niin tehdä. Alle 18-vuotiaiden vastaajien huoltajille, edunvalvojille tai muille laillisille edustajille lähetetään käräjäoikeudesta aina automaattisesti todisteellista tiedoksiantotapaa käyttäen tiedoksi kirjallinen ilmoitus nuorta koskevan oikeudenkäynnin ajasta, paikasta sekä mahdollisuudesta olla läsnä istuntokäsittelyssä.

Seuraamusselvityksen hankkimista koskeva lainmuutosesitys

Nuoren rikoksesta epäillyn tilanteen selvittämisestä annetun lain (633/2010) 4 §:n 1 momentin mukaan syyttäjän on, saatuaan tiedon nuoren rikoksesta, 14 vuorokauden kuluessa pyydettävä Rikosseuraamuslaitosta laatimaan seuraamusselvitys, jos rikoksesta tai rikoksista on odotettavissa ankarampi rangaistus kuin sakkoa. Selvitykseen kootaan tietoja nuoren sosiaalisesta taustasta sekä perhe- ja opiskeluolosuhteista. Selvityksessä arvioidaan nuoren elämäntilannetta, yhteiskuntaan sopeutumista, sosiaalisen tuen tarvetta, rikoksen uusimisriskiä sekä tarvetta mahdollisen ehdollisen vankeusrangaistuksen yhteydessä määrättävään valvontaan.

Voimassa olevan saman lain 4 §:n 2 momentissa on säädetty laatimisvelvollisuuteen nähden poikkeus sellaisia nuoria rikoksesta epäiltyjä koskien, jotka ovat ulkomaan kansalaisia ja joiden vakinaisen asunto on muualla kuin Suomessa.

Lainmuutosesityksessä ehdotetaan nyt, että edellä mainittu 2 momentin mukainen poikkeus yleisestä velvollisuudesta poistetaan ja että syyttäjän olisi pyydettävä seuraamusselvitys myös muualla kuin Suomessa asuvista ulkomaan kansalaisista.

Direktiivin hengen mukaista epäilemättä onkin se, että syyttäjä pyytää yksilöllisen arvioinnin kaikista alaikäisistä rikoksesta epäillyistä, joille voi olla tulossa vankeutta.

Arvioitaessa seuraamusselvityksen hankkimisvelvollisuuden säätämistä ehdottomaksi rikosprosessin aloittamiseksi on käräjäoikeuden mielestä kuitenkin otettava huomioon seuraavat näkökohdat:

Varsin tavanomainen tuomioistuimessa esiin tuleva tilanne on se, että Rikosseuraamuslaitos ei esimerkiksi nuoren tavoittamattomuuden vuoksi ole saanut seuraamusselvitystä laadituksi. Syyttäjä joutuu usein määrääkoihin sidotuissa ja muissa kiiretilanteissa nostamaan syytteen jo ennen kuin hänen pyytämänsä seuraamusselvitys on valmistunut. Puheena olevan lain 8 §:n 1 momentin mukaan viime kädessä tuomioistuin on se taho, jonka on varmistettava, että seuraamusselvitys on käytettävissä tuomioistuinikäsitelyssä. Se, mitä tulee tehdä, jos seuraamusselvitystä ei saada tehdyksi, on jätetty entisissä ja ehdotetuissa uusissa säännöksissä avoimeksi.

Lainmuutosesityksessä ei ole otettu huomioon sitä, että asianomainen kansallinen laki nuoren rikoksesta epäillyn tilanteen selvittämisestä koskee myös täysi-ikäisiä, 18-20-vuotiaita rikoksesta epäiltyjä, jotka Suomen rikossäännösten mukaan ovat nuoria rikoksentekejiä ja joita täytöntöön pantava, vain alaikäisiä koskeva lapsidirektiivi ei koske. Käytännön ongelmat seuraamusselvitysten saamisessa laadituiksi ovat usein koskeneet erityisesti 18-20-vuotiaiden syytettyjen ikäryhmää. Esimerkiksi päihdeongelmaiset täysi-ikäiset, jotka eivät ole enää lastensuojelutoimenpiteiden kohteina, saattavat olla vaikeasti tavoitettavissa ja laiminlyödy kutsut saapua selvityksen laatimista koskevaan haastatteluun. Tuomioistuimeen toimitetaan usein tyhjä seuraamusselvitys, jossa on Rikosseuraamuslaitoksen edustajan maininta siitä, ettei nuori ole noudattanut kutsua ja ettei Rikosseuraamuslaitos sen vuoksi voi ottaa kantaa esimerkiksi siihen, tulisiko nuori asettaa ehdonalaisten vankeusrangaistuksen koeajaksi valvontaan.

Seuraamusselvitys on sinänsä mahdollista laatia nuorta henkilökohtaisesti kuulematta, vaikka selvityksen laatiminen yhteistyössä nuoren kanssa tämän myötävaikutuksella onkin direktiivin hengen mukainen pääsääntö. Arviointi perustuu tällöin käytännössä lastensuojelu- ja muiden viranomaisien merkintöihin sekä mahdollisesti huoltajilta saatuihin tietoihin.

Sikäli jos kysymys on Suomessa esimerkiksi turistina tai turvapaikanhakijana olleesta täysi-ikäisestä 18-20-vuotiaasta nuoresta rikoksentekeijästä, joka on sittemmin poistunut maasta, jota ei ole tarpeen kuulla oikeudessa henkilökohtaisesti ja joka on ennen poistumistaan haastettu niin sanottuun poissaolokäsittelyyn, jossa syyttäjä vaatii vankeusrangaistua, ei seuraamusselvitystä käytännössä ole mahdollista laatia edes henkilöä kuulematta, koska viranomaisilla ei useinkaan ole mitään relevantteja tietoja asianomaisen henkilön sosiaalisista olosuhteista.

Jos 4 §:n 2 momentin mukainen poikkeusmahdollisuus poistetaan esitetyin tavoin, jää seuraamusselvityksen teettäminen laissa säädetyksi ehdottomaksi velvollisuudeksi ilman mitään poikkeuksia 15-20-vuotiaiden, vankeustasoisesta rikoksesta epäiltyjen tapauksissa. Lähtökohtaisesti syyttäjä ei siinä tapauksessa voisi nostaa syytettä tai ainakaan tuomioistuin ei voisi ryhtyä käsittelemään nuorta koskevaa rikosasiaa, jos seuraamusselvitys puuttuisi. Tästä seuraavat käytännön ongelmat olisivat ilmeiset. Esimerkiksi jengisyyteasioita, joissa ehkä osa vastaajista olisi vangittuna ja osa vapaalla, voitaisiin ryhtyä käsittelemään vain niiden nuorten osuuksia, joista seuraamusselvitys olisi saatu laadituksi. Runsaasti rikosasioita jäisi kokonaan käsittelemättä.

Lainmuutosesityksessä ei ole huomioitu sitä, että lapsidirektiivi ei edellytä kansallisen lain muuttamista yksilöllisten arviointien hankkimisen osalta näin ehdottomaan, prosessuaaliseen umpikujaan johtavaan muotoon. Lapsidirektiivin 7 artiklan alakohdan 9 mukaan jäsenvaltiot voivat nimenomaisesti poiketa velvoitteesta tehdä yksilöllinen arviointi, jos tällainen poikkeaminen on perusteltua tapauksen olosuhteissa ja jos se on sopusoinnussa lapsen edun kanssa.

Kun edellä selostetut käytännön ongelmat otetaan huomioon, käräjäoikeuden mielestä olisi tarkoituksenmukaista, että poistettavaksi esitetyn 4 §:n 2 momentin tilalle lisättäisiin 7 artiklan kohtaa 9 vastaava avoin säännös, jonka mukaan velvoitteesta yksilöllisen arvioinnin tekemiseen voitaisiin poiketa, jos tällainen poikkeaminen olisi olosuhteet huomioon ottaen perusteltua ja edellyttäen, että se olisi sopusoinnussa lapsen edun kanssa. Säännös olisi tällöin avoimempi ja antaisi tuomioistuimelle erilaisia käytännön ongelmia silmällä pitäen enemmän harkinnanvaraa kuin nykyinen, poistettavaksi esitetty, vain ulkomaalla asuvia ulkomaan kansalaisia koskeva poikkeussäännös.

Vaikka nykyisessä laissa oleva poikkeussäännös jätettäisiin lakiin tai jos siihen lisättäisiin edellä esitetyn kaltainen käytännön tarpeen vielä paremmin huomioon ottava, avoimempi poikkeussäännös, olisi nuoren syytetyn yksilöllinen arvioiminen käräjäoikeuden näkemyksen mukaan rikosasiaa käsiteltäessä kyllä aina suoritettavissa niissä tapauksissa, joissa kirjallista seuraamusselvitystä ei olisi voitu laatia: Alle 18-vuotiaiden syytettyjen pääkäsittelyistunnoissa on useimmiten läsnä paitsi huoltaja, myös nuoren kotipaikkakunnan sosiaaliviraston edustaja, jolle lähetetään istunnosta käsittelyilmoitus ja joka kertoo istunnossa suullisesti nuoren olosuhteista ja sosiaalista selviytymisestä sekä muista sellaisista asioista, joista juuri Rikosseuraamuslaitoksenkin tulee kirjallisessa seuraamusselvityksessä lausua. Nuorten asioita käsittelevillä tuomareilla on tapana keskustella nuoren kanssa tämän elämäntilanteesta, rikoksesta ja tulevaisuudensuunnitelmista. Myös Rikosseuraamuslaitokselle varataan lisäksi aina käsittelyilmoitus lähettämällä oikeus osallistua nuorta rikoksentekijää koskevan asian istutokäsittelyyn aina silloin, kun nuorelle esitetään tuomittavaksi vankeutta. Tämä koskee myös oikeudenkäyntejä, joissa syytettynä on vailla kotipaikkaa oleva ulkomaalainen nuori.

Tuomareiden koulutus

Lakiesityksen perusteluissa on painotettu nuorten rikosprosessin kanssa tekemisissä olevien viranomaisten koulutuksen tarvetta.

Oikeusministeriö on ilmoittanut järjestävänsä tarkasteltavana olevan lapsidirektiivin täytäntöönpanoon liittyen toukokuussa 2019 koulutuspäivän, joka on tarkoitettu tuomareille, syyttäjille ja julkisille oikeusavustajille.

Maritta Pakarinen
käräjätuomari